

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 10

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

AKADEMIK O'TKUR ISLOMOVNING O'ZBEKISTON ARXELOGIYASIGA KIRIB KELISHI

Djurayev Ikrom Nematovich¹

Xudoyberdiyev Abdunazar Abduljalilovich²

¹Guliston davlat pedagogika instituti, dotsent (PhD).

e-mail: xudoyberdiyevabdunazar390@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-7005-5197>

²Guliston davlat pedagogika instituti, mustaqil tadqiqotchi.

e-mail: ikromgdu@mail.ru

Annotatsiya.

Mazkur maqolada O'zbekistonning ma'naviy-ma'rifiy hayoti va olis o'tmishini o'rganishda, respublikamizda arxeologiya va tarix sohalarining rivojlanishiga hamda tarixchi kadrlarni tayyorlashga ulkan hissa qo'shgan yurtimizning yetuk olimi, tarixchi-arxeolog, O'zbekiston Fanlar akademiyasining akademigi, tarix fanlari doktori, professor, ulug' ustoz O'tkur Islomovich Islomovning hayoti va faoliyati, ibratli jihatlari hamda O'zbekiston arxeologiyasi sohasiga kirib kelishi haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: arxeologiya, arxeologik maktab, akademiya, madaniy aloqalar, ekspeditsiya, neolit madaniyati, xronologiya, Obishir, Qo'shilish, Machay, Selung'ur, Mohandaryo, Kampirak, Qizilqir, Obirahmat.

НАЧАЛО НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АКАДЕМИКА УТКУРА ИСЛАМОВА В АРХЕОЛОГИИ УЗБЕКИСТАНА

Джураев Икром Нематович

Худойбердиев Абдуназар Абдужалилович

Гулистанский государственный педагогический институт, доцент PhD.

Гулистанский государственный педагогический институт, независимый исследователь.

Аннотация.

В данной статье рассматриваются жизнь и деятельность, выдающиеся личные качества, а также начало научного пути в области археологии Узбекистана видного учёного, историка-археолога, академика Академии наук Узбекистана, доктора исторических наук, профессора, выдающегося наставника Уткура Исламовича Исламова, внёсшего огромный вклад в изучение духовно-просветительской жизни и далёкого прошлого Узбекистана, развитие археологии и исторической науки в республике, а также подготовку профессиональных кадров историков.

Ключевые слова: археология, археологическая школа, академия, культурные связи, экспедиция, неолитическая культура, хронология, Обишир, Кушилиш, Мачай, Селунгур, Мохандарья, Кампирак, Кызылкыр, Обирахмат.

ACADEMICIAN UTKUR ISLAMOV'S ENTRY INTO THE FIELD OF ARCHAEOLOGY IN UZBEKISTAN

Djurayev Ikrom Nematovich

Xudoyberdiyev Abdunazar Abduljalilovich

Gulistan State Pedagogical Institute, Associate Professor PhD.

Gulistan State Pedagogical Institute, Independent Researcher.

Abstract.

This article examines the life and scholarly activities, exemplary personal qualities, and entry into the field of Uzbek archaeology of O'tkur Islomovich Islomov, a distinguished scholar, historian-archaeologist, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan, Doctor of Historical Sciences, Professor, and outstanding mentor. He made a significant contribution to the study of Uzbekistan's spiritual and educational life and distant past, the development of archaeology and historical studies in the republic, and the training of professional historians.

Keywords: archaeology, archaeological school, academy, cultural relations, expedition, Neolithic culture, chronology, Obishir, Qo'shilish, Machay, Selung'ur, Mohandaryo, Kampirak, Qizilqir, Obirahmat.

Kirish. Ma'lumki, asrlar davomida shiddat bilan kechayotgan ijtimoiy taraqqiyot insoniyatning ma'naviy-ma'rifiy jihatdan yetukligini, ijtimoiy faolligini taqozo etadi. Insonlarning ijtimoiy dunyoqarashi va xulq-atvor me'yorlari bir avloddan ikkinchi avlodga oila sharoitida ota-onalardan, ta'lim muassasalarida ustoz-shogird munosabatlari, shuningdek, milliy-tarixiy merosimizni o'rganish vositasida yetib kelgan. Prezidentimizning "Buyuk ajdodlarimizning

betakror va noyob ilmiy-ma'naviy merosi biz uchun doimiy harakatdagi hayotiy dasturga aylanishi kerak" (1.1), degan fikrlari zahirida, avvalambor, milliy ta'lim tizimini ana shunday ruh bilan sug'orish, mazkur ma'naviy xazinani bugungi avlodlarga sodda, tushunarli, jozibali shaklda yetkazib berish muhimligi ta'kidlab o'tiladi. Yaqin tariximizdagi buyuk tarixchi ustozimiz, yuzlab shogirdlarga ustozlik qilgan akademik O'tkur Islomovich Islomovning ilmiy merosini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Kishilik jamiyatining tarixini, xususan, ibtidoiy jamiyat tarixini o'rganish va uni tiklashda moddiy manbalar muhim o'rin tutadi. Qadimgi davr tarixini o'rganish yo'lida arxeologik yodgorliklarni izlab topish, o'rganish, moddiy manbalarni ilmiy muomalaga kiritish va ular orqali ibtidoiy davr tarixiy jarayonlarini tiklash mutaxassis olimlarning zimmasidagi muhim, o'z navbatida, murakkab vazifalardan biri sanalgan. O'tkur Islomov butun umrini O'rta Osiyo xalqlarining eng qadimgi tarixini o'rganishga bag'ishlagan keksa arxeologlar avlodining yetakchi namoyandasi hisoblanib, mashaqqatli va o'z navbatida zafarli hayot yo'lini bosib o'tgan.

Arxeologiya tarixi fanining bugungi taraqqiyot darajasida o'tmishdagi olimlarning biografik materiallari asosida "fan siymolari"ni rekonstruksiya qilishga urinish va "shaxslarda namoyon bo'ladigan fan tarixi"ni yaratish alohida dolzarblik kasb etadi. Xususan, Vatanimiz arxeologiyasini o'rganish jarayonida "shaxs aspekti" muhim ahamiyatga ega. O'zR FA akademigi, A. Beruniy nomidagi Davlat mukofoti sohibi O'tkur Islomovich Islomovning shaxsini va uning O'rta Osiyo arxeologiyasiga qo'shgan hissasini o'rganish hamda yoshlarga yetkazish dolzarb ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Akademik O'tkur Islomovning ilmiy faoliyati hamda Markaziy Osiyo arxeologiyasi va tarix fani rivojiga qo'shgan hissasi ko'plab manbalarda yoritilgan. A. Asqarov, T. Sh. Shirinov va A. P. Derevyanko tomonidan yozilgan maqolalarda [2, 3], B. Nazirov va A. Jumayev tomonidan yozilgan maqolalarda [4] olimning ilmiy merosi, arxeologik maktab yaratishdagi o'rni hamda O'zbekiston arxeologiyasining taraqqiyotiga qo'shgan hissasi atroflicha tahlil qilingan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Milliy arxeologiya markazi tomonidan F. Maqsudov muharrirligida O'zbekiston akademigi O'tkur Islomovich Islomov xotirasiga bag'ishlangan «O'rta Osiyoning tarix oldi madaniyatlari» mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallarida, Farhod Maqsudov, Baxtiyor Sayfullayev, Sayyora Mirsoatova, Anvar Omonov, Ra'noxon Ahmadaliyeva, Raxmon Ibragimov, Rustam Sulaymanov, Akmal Muhammadiyev, Sunatulla Tursunov, Orifjon Ergashev, K. K. Pavlenok, G. D. Pavlenok, S. A. Kogai, A. S. Derevnina, I. A. Yudin, S. S. Tursunov maqolalarida [5] akademik O'tkur Islomovning tarix va arxeologiya faniga kirib kelishi, arxeologik ekspeditsiyalarni tashkil etishdagi ilmiy boshqaruvi, shuningdek, yosh arxeologlarni tayyorlashdagi xizmatlari yoritilib, uning Markaziy Osiyo arxeologiyasidagi o'ziga xos ilmiy maktabi alohida ta'kidlab o'tilgan.

Tadqiqotda akademik O'tkur Islomovich Islomovning ilmiy faoliyati va arxeologiya faniga kirib kelish tarixini o'rganishda xolislik tamoyiliga amal qilinib, tahlil, sintez, qiyosiy tahlil, umumlashtirish, tarixiy tahlil hamda xronologik yondashuv kabi ilmiy usullardan foydalanildi.

MUHOKAMA

O'zbekiston, xususan, Markaziy Osiyoning ma'naviy-ma'rifiy hayotining olis o'tmishini o'rganish haqida gap ketganda, yurtimizning yetuk bilimdoni, tarixchi-arxeolog, O'zbekiston Fanlar akademiyasining akademigi, tarix fanlari doktori, professor, respublikada arxeologiya va tarix sohasining rivojiga hamda tarixchi kadrlarni yetishtirishga ulkan hissa qo'shgan ulug' ustoz O'tkur Islomovich Islomovning hayoti, faoliyati va ibratli ishlarini eslamaslikning iloji yo'q.

NATIJALAR

Akademik O'tkur Islomov 1932-yilda Toshkent shahrida ziyolilar, ya'ni o'qituvchilar oilasida tavallud topgan. Uning otasi Isom Ismoilov — O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan o'qituvchi, onasi Habiba Ismoilova esa el suygan pedagog va tarbiyachi sifatida yosh avlodni tarbiyalash va kamolotga yetkazish yo'lida faoliyat olib borganlar [2, 147].

O'tkur Islomovning yoshlik chog'idayoq oila muhiti, ota-onasining mehnatsevarligi hamda maktab o'qituvchilarining ma'naviy ta'siri uning qalbida o'z xalqining boy tarixi va ma'naviy-madaniy merosiga bo'lgan chuqur qiziqishni uyg'otdi. O'tkur Islomov maktabni a'lo baholar bilan tamomlagandan so'ng ota-onasi izidan borib, dastlab Toshkent pedagogika bilim yurtida (1947–1951), so'ngra Toshkent davlat pedagogika institutining Tarix fakultetida (1952–1956) tahsil oldi [3, 145].

O'tkur Islomov institutni imtiyozli diplom bilan tamomlab, dastlabki pedagogik faoliyatini Toshkent viloyati Qorasuv tumanidagi 14-sonli o'rta maktabda o'qituvchilikdan boshladi. U bu yerda o'z faoliyatini g'ayrat va fidoyilik bilan olib borib, mahalliy aholi orasida tezda e'tibor qozondi. Biroq tarix va arxeologiyaga bo'lgan kuchli qiziqish uni O'zbekiston Fanlar akademiyasining Tarix va arxeologiya institutiga yetakladi [1, 147].

O'tkur Islomov O'zbekiston Fanlar akademiyasining Tarix va arxeologiya institutida arxeologiyaning otasi hisoblangan Yahyo G'ulomov rahbarligida katta laborant lavozimida ish boshladi. 1957-yilda Yahyo G'ulomov uni Buxoro viloyatida olib borilayotgan Mohandaryo arxeologik ekspeditsiyasiga yubordi. O'. Islomov dastlab Qizilqir yodgorligida, so'ngra aspirantlar M. Qosimov va H. Nasriddinov bilan birgalikda H. Muhammediyev rahbarligida Buxoro vohasini antik davrda o'rab turgan Kampirak devor qoldiqlarini tadqiq etishda ishtirok etdi. Ushbu ishlarni bajarish jarayonida ekspeditsiya a'zolari bir oy davomida og'ir sharoitda tuya karvonlaridan foydalanishga majbur bo'lishdi [2, 147].

Ekspeditsiya natijasida xalq orasida noma'lum bo'lgan "Kampirak devor" qoldiqlari hamda Varg'azut tosh davri yodgorliklari kashf etildi. Bundan tashqari, Qizilqum hududidagi Boshtepa va Baraxsha kabi qadimiy yodgorliklarga oid yangi ilmiy ma'lumotlar to'plandi. Mohandaryo ekspeditsiyasi o'z ishini muvaffaqiyatli yakunlab, O'tkur Islomovning arxeolog sifatida shakllanishida muhim qadamlardan biri bo'ldi [6].

O'tkur Islomov ilmiy malakasini oshirish maqsadida 1959–1963-yillarda sobiq Ittifoq Fanlar akademiyasi Arxeologiya institutining Leningrad bo'limida mashhur arxeolog, akademik A. P. Okladnikov rahbarligida aspiranturada

tahsil oldi. Shu dargohda u M. M. Gerasimov, M. P. Gryaznov, S. A. Semyonov, P. I. Borisovskiy, B. B. Piotrovskiy, N. N. Gurina, V. M. Masson kabi jahon ilmiy jamoatchiligi tomonidan tan olingan ko'plab yetuk professorlar bilan muloqotda bo'ldi, ulardan saboq oldi va ma'ruzalar tingladi.

Ushbu ilmiy muhit O'tkur Islomovning iste'dodli olim sifatida shakllanishiga, arxeologiya fanini chuqur va izchil o'rganishiga hamda O'zbekiston tosh davrini o'rganishdagi muammolarni muvaffaqiyatli hal etishiga asosiy omil bo'ldi. 1963-yilda u "Quyi Zarafshonning neolit madaniyati" mavzusida nomzodlik dissertatsiyasini muvaffaqiyatli himoya qildi. O'tkur Islomov O'zbekistonda tosh davrini o'rganigan birinchi o'zbek olimi sifatida tarixda qoldi [6].

O'tkur Islomovning ilmiy faoliyatida O'zbekiston Fanlar akademiyasining Tarix va arxeologiya instituti olimning butun ilmiy hayoti va ijodiy taqdir yo'lining asosiy markaziga aylandi. O'tkur Islomov institutda dastlab kichik ilmiy xodim (1963–1964), so'ngra katta ilmiy xodim (1964–1970), bo'lim mudiri (1970–2000) lavozimlarida faoliyat ko'rsatgan [2, 148].

Uning qariyb ellik besh yillik mehnat faoliyati davomida erishgan salmoqli natijalarida aynan shu dargohning o'rni beqiyosdir. Arxeologiya instituti o'z davrida dunyoga tanilgan yetuk olimlar hamda fan va jamoat arboblari yetishtirdi. Akademik O'tkur Islomov esa ana shunday ulug' ilm-fan namoyandalarining yorqin vakillaridan biriga aylandi. Yosh mutaxassisning yuqori tashkilotchilik qobiliyati, arxeologiya faniga bo'lgan fidoyiligi, talabchanligi va halolligi tufayli u tez orada ijtimoiy fanlar rahbarlari e'tiboriga tushdi. Keyinchalik u safdoshlari bilan birgalikda O'zbekiston Fanlar akademiyasining qadimiy va navqiron Samarqand shahrida tashkil etilgan Arxeologiya institutini shakllantirishda, xususan, "Samarqand arxeologiya maktabi"ga asos solishda faol ishtirok etdi.

O'tkur Islomov ilmiy faoliyatida mezolit davri yodgorliklarini ham keng ko'lamda tadqiq qildi. Toshkent, Farg'ona va Surxondaryodagi mezolit davri yodgorliklarini o'rgandi. Toshkent yaqinidagi "Qo'shilish", Farg'onadagi "Obishir" va Surxondaryodagi "Machay" g'ori kabi muhim yodgorliklarda tadqiqot ishlari boshlandi [7]. O'tkur Islomov ushbu yodgorliklarning nihoyatda katta xronologik va tarixiy ahamiyatga ega ekanligini ilmiy jihatdan asosladi hamda O'rta Osiyo hududida tosh davriga oid 50 dan ortiq yangi yodgorliklar mavjudligini aniqladi. Tadqiqotlar natijasida O'tkur Islomov O'rta Osiyoda birinchi bo'lib mezolit davri odamlarining moddiy madaniyati va turmush tarzi tarixini ilmiy asosda yoritib berdi. Olib borilgan tadqiqotlar natijasida 1978-yilda "O'rta Osiyo mezoliti" mavzusida doktorlik dissertatsiyasini muvaffaqiyatli himoya qildi [8]. Doktorlik dissertatsiyasini himoya qilgandan so'ng O'tkur Islomov o'z ilmiy e'tiborini arxeologiya fanining eng qadimgi bosqichi — paleolit davrini chuqur o'rganishga qaratdi va bu yo'nalishda yangi ilmiy muvaffaqiyatlarga erishdi.

1980-yillardan boshlab O'tkur Islomov rahbarligida paleolit davriga oid Selung'ur g'orida keng ko'lamli qazish ishlari olib borildi [9]. O'zbekiston mustaqillikka erishgach, akademik O'tkur Islomov va uning shogirdlari faoliyati yangi bosqichga ko'tarilib, katta muvaffaqiyatlarga erishildi. Jumladan, 1998-yildan boshlab O'zbekiston Fanlar akademiyasi va Rossiya Fanlar akademiyasining qo'shma arxeologik ekspeditsiyasi tashkil etildi. Bu ilmiy ekspeditsiyaga O'zbekiston tomonidan akademik O. Islomov, Rossiya tomonidan esa akademik A. P. Derevyanko rahbarlik qildi [10]. Ushbu taniqli arxeolog olimlar guruhining hamkorligi Markaziy Osiyo paleolit davri muammolarini, jumladan, insonning paydo bo'lishi masalasini o'rganishga qaratildi va buning natijasida qator jahonshumul kashfiyotlar amalga oshirildi.

2003-yilning yozida arxeologlar tomonidan Obirahmat g'orida kamida 50 ming yil muqaddam yashagan qadimgi odamning suyak qoldiqlari topildi [11]. Obirahmatdagi bu topilma nafaqat O'zbekiston, balki butun Markaziy Osiyo qadimgi tosh davri arxeologiyasi uchun ham muhim ilmiy ahamiyat kasb etdi.

Akademik O'tkur Islomovning ko'p yillik ilmiy izlanishlari jami 8 ta monografiya, yirik asarlar va 160 dan ortiq ilmiy hamda ilmiy-ommabop ishlarida o'z aksini topgan.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, akademik O'tkur Islomovning ilmiy ishlarida nazariya va amaliyot chambarchas bog'liq holda qo'llanilgan. Olim arxeologik materiallarni tarixiy va madaniy jihatdan tahlil qilish, davriy klassifikatsiyani aniqlash va ibtidoiy jamiyatning iqtisodiy rivojlanish bosqichlarini asoslash kabi masalalarda o'z maktabini yaratdi.

Yahyo G'ulomov arxeologiya maktabining yetuk vakillaridan biri bo'lgan iqtidorli arxeolog olim, akademik O'tkur Islomov o'z shogirdlariga, bugungi yosh avlodga hamda yurtimiz tarixi bilan qiziquvchi keng jamoatchilikka boy ilmiy meros qoldirdi. Uning ko'plab ilmiy tadqiqotlari natijalari kelgusida ham uzoq yillar davomida O'zbekiston tarixining tosh davriga oid dolzarb muammolarini hal etishda asosiy yo'l-yo'riq va nazariy manba (dasturilamal) bo'lib xizmat qilaveradi.

Akademik O'tkur Islomov Markaziy Osiyo arxeologiya fanining, xususan, tosh davri sohasining yirik va tan olingan namoyandasi hisoblanadi. U o'zining qariyb ellik besh yillik ilmiy faoliyati davomida nafaqat Yahyo G'ulomov kabi ustozlarning ilmiy an'alarini davom ettirdi, balki Samarqand arxeologiya maktabining shakllanishiga ham faol hissa qo'shdi. Olimning ilmiy tadqiqotlari keng qamrovli bo'lib, 8 ta monografiya va 160 dan ortiq ilmiy ishlarida keng yoritilgan. Bu tadqiqotlar O'zbekiston tarixi va madaniyatining eng qadimiy bosqichlarini yoritishda fundamental ahamiyat kasb etadi. Shuni qayd etish joizki, akademik O'tkur Islomov O'zbekistonning ibtidoiy davr tarixini o'rganishda katta ilmiy meros qoldirgan olimdir. Akademik O'tkur Islomovning ilmiy fidoyiligi, qat'iyyati va Vatan tarixiga bo'lgan muhabbati barcha shogirdlari, hamkasblari va tarixga qiziquvchi jamoatchilik qalbida yorqin xotira sifatida abadiy saqlanib qoladi. Olimning ilmiy tadqiqotlari nafaqat tarixning eng qadimgi bosqichlarini yoritishga, balki milliy arxeologiya maktabining rivojlanishiga ham xizmat qildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. M. Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023. – B. 214.
2. Asqarov A., Shirinov T. Sh. Akademik O'tkur Islomov // O'zbekiston arxeologiyasi. – 2014. – № 1 (8). – B. 147–150.

3. Деревянко А. П. Академик Ўткир Исламович Исламов // Ўзбекистон археологияси. – 2014. – № 1 (8). – С. 145–146.
4. Nazirov B., Jumayev A. O'tkur Islomov – Markaziy Osiyo paleolitshunosligining yirik namoyandasi // Tadbirkorlik va pedagogika. – 2025. – № 5. – B. 42–51.
5. Maqsudov F. A. O'zbekiston moddiy madaniyati tarixi. – 43-nashr. – Toshkent, 2022.
6. Исламов У. И. Первобытная культура в низовьях Зарафшана. – Ташкент: Фан, 1966.
7. Исламов У. И. Пещера Мачай. – Ташкент: Фан, 1980.
8. Исламов У. И. Обиширская культура. – Ташкент: Фан, 1988.
9. Исламов У. И. Культура каменного века Центральной Ферганы. – Ташкент: Фан, 1995.
10. Деревянко А. П., Исламов У. И., Петрин В. Т., Сулайманов Р. Х., Алимов К., Крахмаль К. А. Исследования грота Оби-Рахмат (Республика Узбекистан) в 1998 г. // Проблемы археологии, этнографии, антропологии Сибири и сопредельных территорий. – Новосибирск: Изд-во ИАЭТ СО РАН, 1998.
11. Sayfullayev B., Mirsoatova S., Omonov A., Ahmadaliyeva R. O'zbekistonning ibtidoiy davr arxeologiyasi bo'yicha yirik olim – O'tkur Islomovich Islomov 90 yoshda // O'zbekiston moddiy madaniyati tarixi. – 43-nashr. – Toshkent, 2022.